

based thinking. Considered lemma enables us to see progress in this next stage of development of the human psyche, the genesis of his brain, this time in the form of technogenesis psyche. In view of this concept possible prediction of new pathological phenomena disharmony and antagonism figurative and verbal sphere of the psyche, leaving the teenager from the material being in the perfect dream, this time virtual.

Key words: human conscience development, verbal-logical thinking, image-based thinking, informational technologies, text analysis computer systems, virtual reality systems, psychological health

УДК 159.922.86-056.49:[378.147:159.9-051]

Г.О. ЛУЦИК

ЗАГАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В КОНТЕКСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У ВНЗ

У статті проаналізовано основні підходи до визначення девіантної поведінки та її проявів у підлітковому віці, розкрито актуальність взаємодії майбутніх психологів з девіантами. Доведено, що якість навчання у вузі впливає на успішність виконання професійних функцій майбутніми психологами у роботі з підлітками девіантної поведінки.

Ключові слова: девіація, девіантна поведінка підлітків, підготовка майбутніх психологів.

Постановка проблеми. Суспільно-економічні та політичні процеси, що проходять в Україні, відобразилися на всіх сферах суспільного життя, суттєво змінили свідомість та світогляд українців. Непроста ситуація у країні стала підґрунтям руйнування стереотипів та цінностей, зокрема спостерігається тенденція до зниження рівня вихованості молодого покоління, поширення негативних явищ, занепад моралі, відчуження від соціальних інститутів, які займаються вихованням молоді, зростанням злочинності, особливо серед підлітків.

Важливим постає питання вивчення деструктивних форм поведінки підлітків, які призводять до деградації особистості, здійснюють шкідливий вплив на здоров'я дітей, стають перепоною у процесі соціалізації та здійсненні навчально-виховного процесу в закладах освіти. Означені тенденції визначають потребу у розробці та застосуванні нових напрямків та методів соціально-педагогічної роботи, з метою профілактики та подолання девіантної поведінки підлітків, враховуючи вимоги сьогодення, можливість переходу від жорстких методів перевиховання до особистісно-орієнтованої співпраці з дітьми.

Проблема вивчення девіантної поведінки та шляхів її попередження є актуальною, оскільки така поведінка перешкоджає соціалізації особистості, її становленню та формуванню, розвитку громадянської самосвідомості. Девіантні форми поведінки стрімко поширюються та набувають особливих рис, тому інтерес до їх вивчення зростає як з боку фахівців, так і суспільства загалом.

Однією з важливих умов модернізації освітньої галузі в Україні є підготовка педагогічних і науково-педагогічних працівників, їх професійне самовдосконалення. Разом з тим, слід відзначити відсутність у вищих навчальних закладах системи підготовки майбутніх психологів до роботи в інтернатних закладах, фахівців для роботи з підлітками девіантної поведінки у притулках, кімнатах тимчасового перебування, центрах соціальної, психологічної реабілітації.

Розвиток і самовдосконалення студента та формування готовності до виконання професійних функцій є одним з ключових завдань у системі підготовки майбутніх фахівців у вищому навчальному закладі. Саме під час навчання у вузі відбувається освоєння обраної професії, ознайомлення з основними напрямками діяльності психолога. Від якості освіти значною мірою залежить ефективність подальшої трудової діяльності молодого працівника.

Мета статті полягає в аналізі теоретичних підходів до визначення девіантної поведінки підлітків в контексті підготовки майбутніх психологів у ВНЗ.

Стан дослідження проблеми. Сутність девіантної поведінки можна розглядати під певних кутом, залежно від галузі знань, яка висвітлює вказану проблему. Феномен девіантної поведінки як багатоаспектне явище є предметом дослідження багатьох наук: філософії, соціології, психології, педагогіки та медицини. Кожна галузь наукового знання вузькоспеціалізовано, різновекторно та, навіть, іноді суперечливо підходить до тлумачення девіантної поведінки та чинників, які її викликають.

Проблема підготовки майбутніх психологів до роботи з девіантними підлітками, її різні аспекти привертала увагу багатьох дослідників: психологічну специфіку правопорушень неповнолітніх (С.А. Белічева, В.В. Ковальов), профілактику девіантної поведінки неповнолітніх (І.В. Козубовська, Т.Є. Колесіна, І.І. Парфенович, Г.О. Пономаренко). Проблеми практичної підготовки до педагогічної діяльності, зокрема до роботи з важковиховуваними, присвячені роботи О.О. Абдулліної, Л.В.-В. Венланде, Г.А. Магомедова, М.О. Малькової, А.Ю. Мальцева, В.М. Оржеховської, В.О. Сластьоніна, М.Н. Фіцули.

Результати теоретичного дослідження. З метою якісного виконання професійних обов'язків майбутнім фахівцям-психологам потрібно володіти теоретичними знаннями та практичними навичками взаємодії з девіантами, вмінням ефективно використовувати інноваційні методи та форми роботи з девіантними підлітками з метою цілеспрямованого впливу на процес їх ресоціалізації.

У структурі готовності майбутніх психологів до роботи з девіантними ми виділяємо мотиваційно-ціннісний, інтелектуальний, емоційно-регулятивний, поведінковий, рефлексивний компоненти.

Інтелектуальний компонент включає засвоєння когнітивного досвіду на рівні обізнаності із проблемою, розуміння сутності та специфіки питання, наявність конкретних знань, які визначають основні напрямки роботи майбутнього психолога. Тому актуальним постає питання ознайомлення з теоретичними підходами до сутності девіантної поведінки.

На сьогоднішній день не існує єдиної теорії девіантної поведінки, проте накопичені глибокі знання з цього питання у різних наукових дисциплінах. В рамках філософських поглядів на сутність девіантної поведінки вона розглядається як системне соціальне явище, яке детерміноване історичним розвитком суспільства.

У «Філософському енциклопедичному словнику» поведінкою визначається процес зміни станів певної речі або істоти, що відповідає їхній внутрішній природі як цілому. Важливим чинником детермінації поведінки людини є її усвідомлення, яке корелює зі складною системою цілей, мотивів, настанов, внутрішніх смислів, свідомих та неусвідомлюваних прагнень та понять. Поведінка людини визначається не лише свідомою регуляцією суб'єкта, але і взаємодією із зовнішніми чинниками, які в сукупності формують неповторну цілісність поведінкових дій. Значний вплив на характер поведінки людини мають моральні норми, цінності та інтенції самого суб'єкта [6, с. 490-491]. Тому, ми можемо припустити, що з цієї позиції девіантною поведінка буде визначатися у тому випадку, коли волевиявлення активності суб'єкта не буде узгоджуватися із цінностями та моральними критеріями суспільного розвитку на конкретному історичному етапі.

Згідно біологічних теорій вчинення девіантних дій зумовлене наявними медико-біологічними проблемами індивіда. Зокрема, представники цього підходу пояснюють відхилення від загальноприйнятих способів поведінки індивіда своєрідною анатомічною будовою організму, зайвими хромосомами в організмі людини, психічними чи поведінковими розладами, які за медичними критеріями можна класифікувати як хвороби (Ч. Ломброзо, У. Шелдон, К. Лоренц, У. Пірс та інші).

На соціальному рівні девіантна поведінка трактується як одна з форм відносин між суспільством та особистістю. Тому, цілком логічним є припущення, що позбутися девіантної поведінки у суспільстві практично неможливо. В цьому ракурсі девіантна поведінка розглядається як цілком нормальна і корисна для останнього, оскільки стимулює прогресивні зміни соціальних норм та життєдіяльності людини.

Соціологи розкривають сутність девіантної поведінки через поняття аномії, розрив між цілями суспільства та схвалюваними засобами їх досягнення, конфлікту між субкультурою та панівними культурами суспільства (Е. Дюркгейм, Р. Мертон, Т. Селлін, М. Міллер, Е. Сатерленд та ін.).

Однією з умов життєдіяльності певної соціальної системи є її здатність підтримувати стан рівноваги. Основним механізмом, який може підтримувати такий стан є норми суспільства, що визначають порядок його функціонування та взаємовідносин між членами. Соціальні норми є багатогранні та регламентують різні сторони життя певної спільноти. Вони окреслюють бажане поле дій, які прийняті в тому чи іншому суспільстві в певний період історичного розвитку.

Соціальні норми можна визначити як явище групової свідомості, оскільки, таким чином, група схвалює або засуджує конкретний тип поведінки, оптимальні умови буття для кожного її члена, формуючи саме суспільство за визначеним зразком. Прийняті норми суспільства обмежують індивідуальність окремих його членів, розвиваючи конформізм. Внаслідок такого стану окремі особистості часто висловлюють свою незгоду, протест проти соціальних норм.

Отже, можна припустити, що у суспільстві виникає поведінка, яка суперечить прийнятим нормам та критеріям, тобто виникає стан порушення рівноваги. Якщо порушення носить прогресивний характер, спрямоване на зміну застарілих норм поведінки, то суспільство змінюється в плані просування до більш вигідних умов існування. Проте, якщо в основі недотримання соціальних норм лежить конфлікт цінностей, інтересів, розходження потреб, деформації способів їх задоволення, помилки у вихованні або ж життєві негаразди тоді виникає так звана девіантна поведінка особистості.

Подібний підхід до сутності девіантної поведінки є дещо проблематичним, оскільки не дає вичерпної відповіді на запитання про те, які норми є прийнятними для більшості, якою частиною суспільства вони підтримуються та яким чином визначаються обов'язковими, ким прийняті і звідки походять. З огляду на це, можна стверджувати, що частина норм з певних моральних чи етичних позицій сприймається більшою частиною суспільства. Проте, не потрібно ідеалізувати правила поведінки як обов'язкові норми. Адже одне і те ж правило взаємодії із соціумом можна кваліфікувати як позитивне в окремих випадках та негативне у інших.

Проблема девіантної поведінки досліджується також у різних галузях психологічної науки. Психологи розглядають вказану проблему з погляду наявного конфлікту між індивідом та суспільством, неможливістю самоактуалізації, наявністю комплексів чи незадоволених потреб, неадекватними реакціями на стимули довкілля або ж як наслідок научіння подібних форм поведінки (З. Фрейд, Е. Еріксон, Е. Фромм, А. Маслоу, К. Роджерс, Г. Олпорт, А. Адлер, К. Хорні, А. Бандура, Б. Скіннер, О. Змановська, Н. Максимова та інші).

Девіантна поведінка як наслідок конфлікту між свідомим та підсвідомим, тобто між зовнішнім та внутрішнім простежується у концепції З.Фрейда, який вважав, що у психічних процесах вирішальну роль завжди відіграє підсвідоме «воно». Підсвідоме пов'язане із зовнішнім світом і не підкорюється ніяким закономірностям, воно постійно перебуває у конфліктних стосунках із «Я», яке змінилося під впливом зовнішнього світу. Слідуючи міркуванням З. Фрейда девіантна поведінка виникає тоді, коли конфлікт між свідомим та підсвідомим досягає апогею, що породжує протест та деструктивні форми взаємодії із соціальним оточенням [7].

Трактування сутності девіантної поведінки ми знаходимо і у працях К. Роджерса, який пояснював сутність досліджуваного феномену викривленими уявленнями особистості про себе, тобто внутрішнім конфліктом між потребою у самореалізації та зовнішніми оцінками інших [4].

Е. Фромм розглядав проблему девіантної спрямованості особистості як наслідок гіпертрофованої свободи від соціальних детермінант, що спричинила ігнорування особистістю факту суспільної відповідальності та неминуче відчуження від соціуму. Таким чином, він пояснював свободу особистості як джерело девіантної поведінки, як умову прояву індивідуальності, що суперечить прийнятим правилам поведінки у суспільстві. Другою причиною формування егоїстичної, деструктивної, тобто девіантної особистості Е. Фромм називав незадоволення ряду екзистенційних потреб [8].

Цікавими є ідеї Г. Олпорта щодо сутності девіантної поведінки, який розглядав її як типовий приклад поведінки індивіда з недорозвиненими рисами, такими як самоаналіз, самоконтроль, гармонійні соціальні відносини. Взаємодія такої особистості з суспільством характеризується тривожністю, ірраціональністю, відсутністю почуття гумору [3].

Сучасний психолог Н.Ю. Максимова пов'язує виникнення девіантної поведінки з тривалим незадоволенням життєво важливих потреб особистості, які призводять до активізації психологічних механізмів захисту та утворення особистісних характеристик, що утворюють викривлене відображення реальності. Наслідком таких новоутворень стає поведінка особистості, яка з одного боку задовольняє потреби індивіда, а з другого суперечить вимогам суспільства [2].

Педагогічна наука основний акцент у дослідженні девіантної поведінки робить на вивченні середовища навчання та виховання дитини, методів та форм виховання та перевиховання, намагаючись пояснити її основні детермінанти (І. Бех, Ю. Клейберг, В. Оржеховська, Т. Федорченко та інші).

Ю. Клейберг досліджуючи сутність девіантної поведінки аналізує її у культурно – дозвіллевій діяльності. Аналізуючи основні підходи до сутності досліджуваного феномена він називає його як специфічний спосіб зміни соціальних норм та очікувань за допомогою демонстрації особистістю ціннісного ставлення до них. Для зміни соціальних норм використовуються прийоми самовираження такі як сленг, символіка, мода, манера, вчинки [1].

Т.Є. Федорченко робить висновок про те, що девіантна поведінка є наслідком духовних проблем, які пов'язані із внутрішньоособистісними конфліктами та неадекватними психічними захистами або ж шкідливими звичками [5].

Узагальнюючи підходи до розкриття змісту феномену «девіантна поведінка» можемо зробити наступні висновки:

- 1) девіантна поведінка являє собою систему дій та вчинків, які періодично повторюються і стають способом життя індивіда;
- 2) такі дії та вчинки відрізняються від загальноприйнятих норм та правил, а тому порушують усталений спосіб життя в суспільстві;
- 3) девіантна поведінка є наслідком дезадаптації особистості до вимог соціального середовища;
- 4) порушуючи стан рівноваги девіантні вчинки дестабілізують суспільні процеси;
- 5) характер девіантних вчинків обумовлений особистісними характеристиками індивіда, які мають підґрунтям як біологічні, так і соціальні детермінанти;
- 6) девіантні дії та вчинки є одним із способів прояву індивідуальності;
- 7) сутність девіантних дій та вчинків визначається культурними та історичними факторами розвитку суспільства;
- 8) ступінь прояву девіантної поведінки обумовлений низкою соціальних, психологічних та педагогічних факторів;
- 9) девіантна поведінка проявляється у незбалансованих процесах соціалізації індивіда, нездатності до контролю над власною поведінкою.

На наш погляд, девіантна поведінка є комплексним явищем, тому його слід аналізувати враховуючи різні сторони описаного феномену. Таким чином, підводячи підсумок теоретичного дослідження сутності девіантної поведінки ми визначаємо, що це система дій та вчинків, які періодично повторюються індивідом та суперечать загальновизнаним соціальним правилам та зразкам, обумовлені комплексом взаємопов'язаних соціальних, психологічних та педагогічних чинників і призводять до порушення внутрішньої рівноваги людини.

Отже, ми можемо припустити, що девіантна поведінка завдає шкоди не лише суспільству, але й порушує узгодженість бажань, потреб та можливостей індивіда, призводить до його деградації та десоціалізації.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. В процесі підготовки майбутніх фахівців – психологів актуальними постають дві змістовні лінії навчання: теоретична підготовка та практична спеціалізація в межах обраної професії. Теоретична підготовка майбутніх психологів до роботи з девіантними підлітками сприяє обізнаності студентів з проблемами девіантів та шляхів її розв'язання.

Проте, як засвідчив аналіз навчальних планів ВНЗ, які готують майбутніх психологів, відсутні спеціальні предмети, які повною мірою дають уявлення студентам про досліджувану проблему, недостатньою є кількість навчальних годин, відведених на спеціальну підготовку фахівців з питань девіантної поведінки, неузгодженість методичних рекомендацій щодо організації навчально-виховної та профілактичної роботи з девіантами.

Способи усунення вказаних недоліків ми вбачаємо у розробці інтерактивних лекцій, тренінгових програм, роботі проблемних груп, які б дозволили майбутнім психологам розширити уявлення про сутність і

особливості девіантної поведінки підлітків та методи роботи з ними. Окреслені позиції становлять перспективу подальших досліджень вказаної проблеми.

Список використаних джерел

1. Клейберг Ю.А. Девиантология: Хрестоматия [Текст] / Ю.А. Клейберг – СПб.: Речь, 2007. – 411 с.
2. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки [Текст]: навч. посібник / Н.Ю. Максимова. – К.: Либідь, 2011. – 520 с.
3. Олпорт Г. Становление личности: Избранные труды. [Текст] / Г. Олпорт – М.: Смысл, 2002. – 462 с.
4. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. [Текст] / К. Роджерс. – М.: Прогресс, 1994. – 233 с.
5. Федорченко Т.С. Профілактика девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища: соціально-педагогічний аспект: монографія [Текст] / Т.С. Федорченко. – 2009. – 487 с.
6. Філософський енциклопедичний словник. [Текст] – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
7. Фрейд З. Введение в психоанализ [Текст] / З. Фрейд. – Азбука-Классика. Non-Fiction, 2015. – 480 с.
8. Фромм Э. Гуманистический психоанализ [Текст] / Сост. и общая редакция В.М. Лейбина. – СПб.: Питер, 2002 – 544 с.

References

1. Kleyberh Yu.A. Devyantolohyya: Khrestomatyya [Tekst] / Yu.A. Kleyberh – SPb.: Rech', 2007. – 411 s.
2. Maksymova N.Ju. Psyhologija deviantnoi' povedinky [Tekst]: navch. posibnyk / N.Ju. Maksymova. – K.: Lybid', 2011. – 520 s.
3. Olport G. Stanovlenie lichnosti: Izbrannye trudy. [Tekst] / G. Olport – M.: Smysl, 2002. – 462 s.
4. Rodzhers K. Vzglyad na psihoterapiju. Stanovlenie cheloveka. [Tekst] / K. Rodzhers. – M.: Progress, 1994. – 233 s.
5. Fedorchenko T.Je. Profilaktyka deviantnoi' povedinky shkoljariv v umovah sociokul'turnogo seredovyshha: social'no-pedagogichnyj aspekt: monografija [Tekst] / T.Je. Fedorchenko. – 2009. – 487 s.
6. Filosofsk'kyj encyklopedychnyj slovnyk. [Tekst] – K.: Abrys, 2002. – 742 s.
7. Frejd Z. Vvedenie v psihoanaliz [Tekst] / Z. Frejd. – Azbuka-Klassika. Non-Fiction, 2015. – 480 s.
8. Fromm Je. Gumanisticheskij psihoanaliz [Tekst] / Sost. i obshhaja redakcija V.M. Lejbina. – SPb.: Piter, 2002 – 544 s.

Резюме. В статье проанализированы основные подходы к определению девиантного поведения и его проявлений в подростковом возрасте, раскрыты актуальность взаимодействия будущих психологов с девиантами. Доказано, что качество обучения в вузе влияет на успешность выполнения профессиональных функций будущих психологов в работе с подростками девиантного поведения.

Ключевые слова: девиация, девиантное поведение подростков, подготовка будущих психологов.

Summary. The problem of studying deviant behaviour and ways of its prevention is significant and important today due to the fact that such behaviour prevents the socialization of personality, its formation and development of civic consciousness. The development and self-improvement of a student and forming the willingness to perform professional functions is one of the key tasks in a system of training of future specialists in the university, because it is during studying in the university the acquisition of the chosen profession happens, so as acquaintance with the basic directions of the psychologist's practice. The efficiency of the following professional experience of the young specialist depends on the quality of education. A phenomenon of deviant behaviour as a multi-aspect one gets in scope of the research of various studies, such as philosophy, sociology, psychology, pedagogy and medicine. Every subject of the scientific knowledge comes to defining deviant behaviour and the factors responsible for it in highly specialized, multidirectional and sometimes contradictable way.

In the scope of the philosophic views on the entity of deviant behaviour it is considered to be a social phenomenon, determined by the historical development of the society. According to the biological theories the commission of the deviant actions is caused by the medical-biological problems of the individual. On the social level deviant behaviour is interpreted as one of the forms of relations between society and an individual. Psychologists examine the issue of the deviant behaviour from the point of view of present conflict between an individual and society, impossibility of self-actualization, present complexes or unfulfilled needs, inadequate reactions on environmental stimuli or as consequences of learning the similar forms of behaviour. Studying the deviant behaviour pedagogy makes the main emphasis on examining the environment of education and upbringing of the child, methods and forms of education and re-education in an attempt to explain its main determinants. As can be seen from the above, the theoretical education of the future psychologists for working with deviant teenagers cultivates the competency of students towards the problems of the deviants and the ways of their solution.

Key words: deviation, deviant behaviour of the teenagers, education of the future psychologists